

Jarosław Jaworek

UAM

Historia ciszy i milczenia według Alaina Corbina

Aby w pełni zrozumieć zamysł, który towarzyszył powstaniu monografii Alaina Corbina *Historia ciszy i milczenia* (2019), należy rozważać ją w kontekście nie tylko całej twórczości autora, w tym okazjonalnie napisanych tekstów teoretycznych, lecz także licznych wykładów i wywiadów udzielonych m.in. w cyklu audycji radiowych „France Culture”. Bez takiego umiejscowienia, książka może się wydać antologią cytatów z tekstów źródłowych służących egzemplifikacji kulturowych fenomenów ciszy i milczenia.

Warto pamiętać, że jako przedstawiciel szkoły *Annales* Corbin kontynuuje jej tradycję na swój własny sposób. Inspirując się postulatami Luciena Febvre’a oraz pisarstwem takich historyków, jak Robert Mandrou, Georges Duby, Carlo Ginzburg czy Jacques Le Goff, wypracowuje własną wersję historii mentalności, psychologii, emocji. Corbin reaktywuje (za Febvrem) i rozwija „historię wrażliwości” (czy uczuciowości) (*histoire des sensibilités*), której celem jest badanie i opisywanie ewolucji systemów reprezentacji i oceny (osądów) (*systemes des représentations et appréciations*) oraz wrażliwości, percepcji i wyobrażeń społecznych (*l’imaginair esocial*). Przy czym Corbina interesują nie tylko grupy społeczne, lecz także pojedynczy człowiek. Jednym ze sposobów badania wrażliwości i odczuwania jest rozpoznanie panującej hierarchii zmysłów, odszyfrowanie ich znaczenia, uchwycenie zmienności relacji między nimi i ustalenie ich odniesień symbolicznych w danym czasie. Prowadząc tego typu badania, francuski badacz zdobył sobie miano zarówno „historyka wrażliwości” (*historien du sensible*), jak i „historyka zmysłów” (*historien des sens*).

Charakterystyczne przesłanie historii zmysłowej (*histoire sensorielle*) zostało sformułowane już na pierwszych stronach książki, gdzie czytamy: „Historia zbyt często usiłowała wyjaśniać. Tymczasem przedstawiając świat emocji, powinna przede wszystkim pozwolić nam go odczuć, zwłaszcza wtedy, kiedy zniknęły już dawne uniwersa mentalne”. (s. 10). Według Corbina historia jest „podróżą w przeszłość” odbywaną, by spotkać tam ludzi, którzy się od nas różnią. Jedynym sposobem by to osiągnąć, jak powtarza autor za Duby, jest wcielić się w nich, „żyć ich emocjami” i w ten sposób doświadczać obcej nam i niezwyklej

rzeczywistości. Zbliżając się do Ankersmitowskiej idei doświadczania przeszłości, francuski historyk tropi anachronizmy, czyli charakterystyczną dla danej epoki kulturę doznań, emocji i sentymentów (*culture sensible*) przejawiającą się na przykład w nieistniejących już obecnie formach milczenia lub sposobach poszukiwania i kontemplowania ciszy.

Czytelnika zaznajomionego z poprzednimi pracami francuskiego historyka z pewnością zaskoczy nietypowa konwencja realizacji tak sformułowanego zadania w *Historii ciszy*. Metodą jest pogrążenie się „w lekturze autorów, którzy wyruszyli na prawdziwe poszukiwanie estetyczne”. I, jak tłumaczy dalej Corbin, „Dlatego musimy posiłkować się tyloma cytatami. Tylko one pozwalają czytelnikowi zrozumieć sposób, w jaki ludzie z przeszłości doświadczali ciszy” (s. 10).

W przypadku takich monografii, jak *Les cloches de la terre* (1994) czy *Le monde retrouvé de Louis-François Pinagot* (1998), Corbin posłużył się dokumentacją archiwalną. Spory wokół dzwonów i historia niepiśmiennego wyrobnika drewnianych chodaków znalazły swoje odbicie w urzędowych rekordach. W *Historii ciszy* natomiast autor próbuje zrealizować swój dawny postulat dotyczący docenienia wyjątkowej wartości źródłowej pisarstwa prywatnego, intymnego (*l'écriture de soi*), czyli autobiografii, korespondencji prywatnej i pamiętników. Literatura, poezja miałyby zatem służyć jako baza źródłowa pomocna w wydobywaniu osobistych zwierzeń autorów, przekazywanych nierzadko ustami fikcyjnych bohaterów. Te osobiste zapiski, bez względu na rodzaj, są według francuskiego historyka fundamentem starań o uchwycenie emocji i sentymentów wyrażanych wobec lub pod wpływem ciszy i praktyk milczenia. O znaczącej roli tego typu źródeł Corbin pisał już w latach 90. Natomiast w wywiadach często podkreślał ich wagę i stawiał je w opozycji do fikcji literackiej, której nie darzył szczególnym zaufaniem. Literatura i poezja zdają się jednak dominować w narracji *Historii ciszy*. Czyżby autor zdecydował się rehabilitować ich wartość? Być może, pamiętając, że należy spoglądać na te „dawne światy mentalne” oczami współczesnych kieruje się koniecznością poznania ich języka i jednym ze sposobów byłoby pogrążenie się w lekturze, której oni sami się oddawali? Zresztą *Historia ciszy* nie stanowi odosobnionego przypadku zastosowania podobnego materiału źródłowego. Bez intymnych wynurzeń Corbin nie miałby podstawy, aby próbować dowiedzieć się, jakie miejsce w życiu człowieka zajmowały niegdyś drzewo, deszcz, słońce, wiatr czy trawa (*La Douceur de l'ombre* (2013), red. *La Pluie, le Soleil et le Vent* (2013), *La fraîcheur de l'herbe* (2018)). Świadczyłyby to o nowym etapie w twórczości historyka niewątpliwie związanym z wyraźną zmianą metodologii badań. Wartość epistemologiczna tej ostatniej pozostawałaby nadal do rozstrzygnięcia.

Mimo że Corbin promował ideę historii ciszy i milczenia już przed 30 laty, nie nosił się z zamiarem napisania na ten temat monografii. Próbował nawet namówić do tego zadania swoich studentów na paryskiej Sorbonie. Często też w wywiadach podkreślał, że nie jest specjalistą od „ciszy” powtarzając, że temat

powinien się doczekać rzetelnych badań i szerszego opracowania. Podobne zapatrywania przekazuje przy okazji innej publikacji (co ciekawe, ukazała się za ledwie na kilka miesięcy przed *Historią ciszy*), w której po raz kolejny podzielił się pomysłem z czytelnikami w rozdziale pod wszystko mówiącym tytułem Zaproszenie do historii ciszy i milczenia (*Invitation à une histoire du silence*), opublikowanej w książce *Alain Corbin. Une histoire des sens* (2016).

W tym właśnie tekście odnaleźć możemy to, czego zabrakło w *Historii ciszy* – wyraźniej skonceptualizowaną refleksję, wnikliwszą argumentację, a przede wszystkim jasno wyrażony status takich rozważań – podkreślanie doniosłości motywu ciszy i milczenia w badaniach historycznych jako wartego podjęcia. Hagiografia *Vie de Rancé* napisana przez René de Chateaubriand (1844) – główne źródło inspiracji Corbina, impuls całego przedsięwzięcia – potraktowana została jako studium przypadku do uwydatnienia pewnej myśli. Analiza tego, w jaki sposób Chateaubriand – przedstawiciel XIX-wiecznego romantyzmu, postrzega regułę milczenia XVII-wiecznego opata skłania historyka do postawienia pytania o charakterze epistemologicznym. W rezultacie zarzuca on pisarzowi niezrozumienie natury ciszy roztaczającej się nad klasztorem La Trappe. Percepcja słuchowa zdążyła ulec zdecydowanej metamorfozie na przestrzeni dwóch wieków, jak tłumaczy historyk, a ten fenomen uwielbienia dla odgłosów i tym samym ciszy natury rozpoczyna się dopiero gdzieś z końcem XVIII wieku (zob. np. A. Corbin, *Le Territoire du vide*, 1988) Chateaubriand pełen zresztą podziwu dla dyscypliny Rancégo, popełnia błąd opisując ciszę klasztoru podług XIX-wiecznego systemu oceny. Rozpoznanie dystansu kulturowego między dwoma epokami nie jest niczym nowym w badaniach Corbina, jest też właściwie punktem wyjścia wszelkich dociekań historii wrażliwości, historii zmysłowej czy historii kulturowej w ogóle.

To i wiele innych spostrzeżeń znalazły się ponownie w *Historii ciszy*. Specyficzny rodzaj narracji (mnogość luźno przywoływanych cytatów) i niezobowiązujący wybór klasyfikacji zagadnień mogą spowodować, że umkną one naszej uwadze lub stracą na swojej intensywności. Z pewnością płodnym dla badań *sound studies* i historii eksplorującej dźwiękosferę przeszłości byłoby rozwinięcie motywu „archeologii ciszy” (*archeologie du silence*) i związanego z nią pojęcia „ruin słuchowych” (*ruines auditives*). W wywiadach Corbin wypowiada się z fascynacją o możliwości uprawiania archeologii ciszy, co wskazuje na wyjątkowe miejsce jakie zajmuje ona w jego rozważaniach. Warto zwrócić uwagę na pionierskie badania dźwiękosfery przeszłości na przykładzie niwernejkiej wioski prowadzone przez historyka Guy’a Thuilliera (1977). Interesującym wydają się również zasugerowane ramy interpretacyjne dla zjawiska „desonoryzacji” (*désonorisation*) w analogii do „dezodoryzacji” (*désodorisation*), o której Corbin pisze w *We władzy wstrętu* (1998 [1982]). Obsesyjne pozbywanie się niepotrzebnych dźwięków, osiągnięcie pożądanej ciszy i milczenia wśród XIX-wiecznych elit, za Norbertem Eliasem wpisuje w optykę cywilizacyjnego procesu

doskonalenia manier. Natomiast techniki wymuszające u więźniów milczenie i zakaz komunikowania się zestawia z systemem penitencjarnym w ujęciu Michela Foucault. W tekście odnajdziemy także zaledwie zasygnalizowane refleksje wokół pojęcia „pejzażu dźwiękowego” (*paysage sonore*) i ciszy jako pojęcia akustycznego z wyraźnym jednak zastrzeżeniem, że ta ostatnia nie oznacza ostatecznie braku dźwięków. Ich obecność tylko ją uwydatniają, o czym poświadczyć ma szereg zacytowanych opisów interpretujących jej różne odcienie.

Nie można się oprzeć wrażeniu, że kategorię akustyczną ciszy przyćmiewa inna myśl przewodnia. Całej monografii towarzyszy przesłanie, za Maxem Pickardem, o zwróceniu się ku sobie, doskonaleniu poprzez medytację, może niekoniecznie w oparciu o XVII-wieczny motyw *vanitas*, ale na pewno zgodnie z milczącym *oratio interior*, które Corbin bierze za „sedno całej historii ciszy” (s. 62). Jego osobisty, nieskrywany sentyment do wewnętrznej zadumy, do „bycia sobą” poprzez ciszę i milczenie, które we współczesnym świecie budzą lęk i obawę epatuje w toku całej narracji. Dominuje zatem refleksja stricte duchowa, posługująca się kategoriami abstrakcyjnymi, determinująca wiele ujęć o charakterze religijnym. Pamiętajmy jednak, że wyobrażenia społeczne (*l'imaginaire sociale*) są integralną częścią badań historii wrażliwości, które mają w swym pierwotnym założeniu uzupełniać wiedzę o nieistniejących już „dawnych światach mentalnych”. Pamiętajmy również, że tak jak w *Les cloches de la terre* Corbina nie do końca interesuje akustyczny wymiar dźwięku, a użycie pojęć takich jak „pejzaż dźwiękowy”, szczęśliwie współgrające z jego wcześniejszą pracą, jest często metaforyczne.

W recenzjach wiele się Corbinowi zarzuca, począwszy od zbyt „luźnego” stylu pisania, nadto swobodnego przechodzenia od cytatu do cytatu, niekonsekwentnego podejścia do dychotomii (np. milczenie duchowe a milczenie fizyczne, cisza wyobrażona a cisza rzeczywista), brak chronologii, brak rozważań na temat tego, jak społeczna konstrukcja milczenia zmieniała się na przestrzeni czasu, pominięcie wielu interesujących i ważnych aspektów badań ciszy takich, jak głuchota, mutyzm, brak wyjaśniania opisywanych zjawisk, a w miejsce tego skupienie się wywołanych emocjach, wyraźny zachodniocentryzm, a skończywszy na niezrozumieniu pojęć ciszy i milczenia jako istotnych kategorii w badaniach historii dźwiękowej czy *sound studies* w ogóle. Mimo wszystko, inspirującą i bogatą w przykłady-sugestie całość należałoby raczej potraktować jako ciąg dalszy zaproszenia do poszukiwań i do „podróży w przeszłość”, gdzie milczenie i cisza wyznaczały kanony nieistniejących już dzisiaj doznań, emocji, sentymentów i wyobrażeń. I zdaje się, że zaproszenie wywołało już spodziewany efekt. Badania Corbina znalazły swoich kontynuatorów: Alexandre Vincent, w artykule *Une histoire de silences* (2017) zademonstrował, jak napisać historię w oparciu o milczenie rozumiane nie tylko akustycznie, lecz także jako obowiązującą ramę kodów rytualnych w religii starożytnego Rzymu, a Karsten Lichau w *Soundproof Silences?* (2019) rozwija zagadnienie „minuty ciszy” jako przedmiot badań historycznych.

Bibliografia

- Corbin Alain, *Historia ciszy i milczenia. Od renesansu do naszych dni*, Wydawnictwo Aletheia: Warszawa 2019 (*Histoire du silence. De la Renaissance à nos jours*, Albin Michel: Paris 2016).
- Corbin Alain, *Les cloches de la terre: paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*, Flammarion: Paris 1994.
- Corbin Alain, *La douceur de l'ombre: l'arbre, source d'émotions, de l'Antiquité à nos jours*, Fayard: Paris 2013.
- Corbin Alain, *La fraîcheur de l'herbe: histoire d'une gamme d'émotions de l'Antiquité à nos jours*, Fayard: Paris 2018.
- Corbin Alain, *Le Temps, le Désir et l'Horreur. Essais sur le XIXe siècle*, Flammarion: Paris 1991.
- Corbin Alain, *Le territoire du vide: l'Occident et le désir du rivage, 1750–1840*, Flammarion: Paris 1988.
- Corbin Alain, *We władzy wstrętu. Społeczna historia poznania przez węch. Od odrazy do snu ekologicznego*, Warszawa 1998 [1982].
- Corbin Alain (red.), *La pluie, le soleil et le vent: une histoire de la sensibilité au temps qu'il fait*, Aubier Montaigne: Paris 2013.
- Lichau Karsten, *Soundproof Silences? Towards a Sound History of Silence*, „International Journal for History” 2019, vol. 7, s. 840–867.
- Ory Pascal (red.), *Corbin Alain. Une histoire des sens*, Robert Laffont: Paris 2016.
- Radomski Andrzej, *Sztuka jako źródło do badania historii. Czy historiografia jest sztuką (na przykładzie literatury)?*, „Kultura i Historia” 2001, nr 1, s. 86–98.
- Vincent Alexandre, *Une histoire de silences*, „Annales. Histoire, Sciences Sociales” 2017, vol. 72, nr 3, s. 633–658.

Programy telewizyjne

- „La Grande Librairie”, program telewizyjny na kanale „France 5”, 7 kwietnia 2016.
- Serie programów z udziałem Alaina Corbina na antenie „France Culture” w latach 2005–2019.